

TARBIYA JARAYONINING SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI PSIXOLOGIK JIHATLAR VA SHAXS SHAKLLANISHIGA TA`SIR ETUVCHI OMILLAR.

Majidova Gulnmoza Qamariddinovna

Vobkent 1-son Politexnikumi Ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Shaxs shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar, jamiyatning roli juda kattadir. Xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan pedagogga, uning saviyasiga tayyorgarligi, fidoiyligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishida bo'lgan munosabatiga bog'liq. Kelejak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir. Shu bois mamlakatimizning istiqlool yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq buyuk madaniyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirishga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Inson shaxsining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhitning roli haqida gap borar ekan, shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, ayrim g'ayri tabiiy hodisalar inson shaxsining tarkib topishida tashqi muhit ta'sirining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini to'la tasdiqlaydi. Shaxs va uning psixologiyasiga ta'sir etuvchi ikkinchi omil ta'lim- tarbiyaning ta'siridir. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya inson ongini shakllantiradi, uning dunyoqarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabatini tarkib toptiradi. Agar bolalarning ruhiy taraqqiyotlari va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topishi faqat tashqi ijtimoiy muhit bilan, ta'lim-tarbiyaning "o'zigagina bog'liq bo'lganda edi, unday paytda biz bir xilda sun'iy va aynan bir xil ta'lim-tarbiya sistemasini tashkil qilib, har tomondan bab-baravar taraqqiy etgan va deyarli bir xil shaxsiy xususiyatlarga ega kishilarni yetishtirib chiqarar edik. Vaholanki, bunday bo'lishi mumkin emas. Shuni aytib o'tish kerakki, bola shaxsining tarkib topishiga

ta`lim-tarbiyaning ta`siri deganda, albatta, birinchi navbatda tarbiya muassasalarida, ya`ni bog`cha, maktab, internat, litsey va kollejlarda beriladigan ta`lim-tarbiya tushuniladi Biroq, bundan oilada bolaga beriladigan ta`lim-tarbiya mutlaqo mustasno emas! Oiladagi umumiy ijtimoiy muhitdan tashqari oilada beriladigan ta`lim-tarbiyaning roli kattadir. Bola tarbiyasi bilan sistemali shug`ullanadigan va umuman shug`ullanmaydigan oilalarga misollar keltirish mumkin.

Tarbiyalanganlik ijtimoiylashuvni o`rganish jarayoni sifatida qaraladigan yosh psixologiyasida olingan natijalarga asoslanadi: bola o`zini egotsentrik emas, balki tarbiyali tutishi uchun tarbiyalanganlik qanday rag`batlantirilishi kerak? Tarbiya o`z mohiyatiga ko`ra ijtimoiy jihatdan ijobiy ehtiyojlarni hosil qilishidir. Agar ta`lim shaxsning ongini shakllantirish bo`lsa, tarbiya uning ongsizlik sferasiga ta`sir etishdir. Bolalarga ularni tarbiyalaydiganlarga hissiy yaqinlik xos. Odatda 6 oylik bolalar unga gamxo`ik qiladigan ota-onasiga bog`lanib qoladilar. Ota-onaning oldida bo`sh, ular bilan muloqotda bo`lish bolalarga juda yoqadi, ularning yo`qligi bolaga yoqmaydi. Ota-onaning g`amxo`rligini bildiradigan so`zlar, xatti-harakatlar bola uchun juda katta ahamiyatga ega, uni erkalamaslik, suymaslik salbiy ahamiyatga ega bo`ladi. Xulq-atvorning dastlabki ijtimoiylashuvi xuddi shu o`rganish jarayoni orqali sodir bo`lishi mumkin: xulq-atvorning istalgan shakllari gamxo`rlik va e`tibor bilan taqdirlanadi, kutilmagan shakllari esa qo`llab-quvvatlanmaydi. Lekin, yaxshi xulq-atvorni rag`batlantirish va yomon xulq-atvor uchun jazolash axloqiy ijtimoiylashuvning kichik bir qismidir. Biz ko`rib chiqqan xulq-atvor hamma bolalarga ham taalluqli emas.

Bolalarni tarbiyalash samaradorligini oshirishda an`ana va urf-odatlarining roli katta.

Xalq urf-odatları, anʼanalari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, doʻstlik-birodarlik his-tuygʻulari rivojlantiradi. Bular oʻz navbatada yoshlar uchun ibrat namunasini oʻtaydi.

Mustaqil jamiyatning baxt-saodati yoʻlida halol mehnat qilish: jamiyat boyligini saqlash va koʻpaytirish yoʻlida har bir kishining tinmay gʻamxoʻrlik qilishi, ijtimoiy burchni yaxshi anglash; jamiyat hayotida va shaxsiy hayotda halollik va rostgoʻylik, axloqiy sofdillik, odamiylik va kamtarlik, milliy va irqiy adovatlarga aslo yoʻl qoʻymaslik va shu kabilar tarbiya jarayonining muhim xislatlaridir.

Tarbiya jarayonida gʻamxoʻrlikning funktsiyasi kattadir. Bolalar befarq ota-onalarga nisbatan gʻamxoʻr ota-onaga koʻproq taqlid qiladilar. Gʻamxoʻr ota-onalar bolaning salbiy xulq-atvorini qoʻllab-quvvatlamaganda bola oʻz xatti-harakatlarining oqibatini ertaroq anglaydi.

Tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishda gʻamxoʻrlik bilan bir qatorda yaxshi koʻrishga asoslangan intizomga rioya qilish zarurdir. Bu bola bilan doimiy muloqotni - tushuntirishni, muhokama qilishni, agar bolaning xulq-atvori shuni talab qilsa, ogʻzaki tanbeh berishni, yaxshi xulq-atvor uchun taqdirlashni nazarda tutadi.

Tarbiya jarayonining texnologiyasini quyidagicha sharhlash mumkin: ,

1. Tarbiyalanuvchini alohida takrorlanmas, individuallik sifatida tushunmoq lozim. Uning ehtiyojlari strukturasini aniqlash kerak.

2. Ijobiy emotsiyalar vositasida ijobiy xulq-atvor odatlarini shakllantirmoq kerak. Ong ham, iroda ham motivlar iyerarxiyasini shakllantira olmaydi. Zotan, bir ehtiyojning oʻrnini faqat boshqa ehtiyojgina egallashi mumkin.

3. Shu ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan bolani qurollantirish tarbiya va tarbiyachidan muloqotni ham, hamdardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollantirishni kutadi. Arastu aytganidek: *«Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste`dodga, ilmga, mashqqa»*. Konfutsiy: *«Eskini o`zlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi bo`la oladi»* degan edi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqyosida ta`lim-tarbiya, ilm-fan, kasb-hunarga o`rgatish sohalarini isloh qilishga nihoyatda katta zarurat sezila boshladi. Bugungi kunda tarbiya jarayonida ham qator o`zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta`kidlash lozimki, ma`rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. An`anaviy sharqona qarashga ko`ra, ma`rifatlilik faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma`naviyat va go`zal axloq degani hamdir.

Bir ijtimoiy jamiyatning ikkinchisiga almashishi, shuningdek, milliy mustaqillik va uning ne`matlari respublikamiz fuqarolarida tub o`zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Milliy tuyg`u, qiyofa, xarakter, ta`b, kuy, raqs, ma`naviyat, qadriyat hamda ruhiyat ta`siri ostida o`zining tub mohiyatini aks ettira boshladi. O`tmishning boy merosi, uning an`analari milliy istiqlol tufayli o`z egalariga qaytarib berildi. Fuqarolarning ijtimoiy ongi asta-sekin o`zgarib borishi natijasida etnopsixologik xususiyatlar tiklana boshladi, milliy, umumbashariylik xislatlari o`rtasida adolatlilik, teng huquqlilik aloqalari o`rnatilmoqda.

XXI asrda shaxs shakllanishida, uning tarbiyalanganlik darajasini ortishida dinning, xususan «Hadis» ilmining ahamiyati kattadir. Shaxslararo munosabatda tenglik, g`amxo`rlik, samimiylik, o`zaro yordam, simpatiya, antipatiya, hamdardlik, sevgi-muhabbat singari milliy xususiyatlarni tarkib toptirishda hadislarning roli yanada ortmoqda.

O`zbek oilasida tarbiya mohiyati, mazmuni tarbiyaning kundalik va istiqlol rejasi, bolalarga ta`sir o`tkazish vositasini tanlash va undan unumli foydalanish o`ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida xalq an`analari yotadi.

O'zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlaridan unumli foydalanish har tomondama taraqqiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim rol o'ynaydi. Abdulla Avloniy aytganidek: «*Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot; yo najot, yo halokat; yo saodat - yo falokat masalasidir*».

Yosh avlod tarbiyasida milliy ruhiyat, umuminsoniy, xalqchilik milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar yetakchi o'rin tutmog'i lozim (tarbiya etnopsixologik va etnopedagogik munosabat). Bular orqali yoshlarda quyidagi fazilatlarni tarbiyalash lozim:

a) yoshlarda vatanparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish;

b) xayrixohlik, odamlarga hurmat, mehr-oqibat;

v) kattalarni hurmat qilish, e'zozlash;

g) muloyimlik;

d) ishbilarmonlik, mohirlik, ishchanlik, iqtisodiy tafakkur;

e) kichik yoshda mehnatsevarlik;

j) jismoniy baquvvatlik;

z) axloq-odoblilik; i) oilaparvarlik; k) ayollarga hurmat;

l) o'zaro hamkorlikka yo'naltiruvchanlik.

Ma'lumki, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-pedagogik kadrlar shug'ullanadilar. Tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarining bahamjihatlik bilan olib boradigan ishlarigina o'zining ijobiy natijalarini berishi mumkin. ***“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”ni*** amalga oshirish vazifalari ana shuni taqozo qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gafarov A. Z., Yugay A. X. Pedagogik amaliyot. Toshkent, 2002.
2. Davletshin M. G., To'ychieva S. M. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2002.
3. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. Toshkent, 1998,
4. Serbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent, 1991.
5. Psixologiya. Qisqacha izohli lug'at, Toshkent, 1998
6. G'oziev E.G. Psixologiya. Toshkent, 1994.